

Д. В. Степовик

Іконологія

ІКОНОЛОГІЯ (від [ікона](#) і [...логія](#)) – напрям у мистецтвознавстві, один із методів смислового аналізу творів образотворчого мистецтва та архітектури; богословське вчення про ікони, духовний зв'язок зображень зі Святим Письмом і Священним Переданням; з літургійним та іншими богослужіннями і молитвами вірян; а також з архітектурою та інтер'єром християнських храмів. Як продовження [іконографії](#) І. передбачає розширений метод інтерпретації, виявляючи за прямим (предмет.) змістом зображення додатк. значення (реліг. символізм, образотворча алегорія, тенденції культурно-істор. та психол. процесів). Слово «І.» уперше вжито 1593 у дослідж. Ч. Ріпи. Первісно означало зібрання та опис образотвор., літ., реліг., морал., філос. образів. У 19 ст. термін з'явився у статті А. Варбурґа. Поширення та визнання поняття «І.» набуло завдяки Е. Панофському. Метод символіч. інтерпретації, визначений пізніше як І., склався у працях А. Варбурґа, який виявляв у творах мистецтва низку існуючих поза історією й незалежно від людини архайч. сакрал. символів, що проявилися в античності й використовувалися у культурі наступ. епох. Е. Панофський описав твори мистецтва у вигляді тричлен. смислової структури (первіс. сюжет, вторин. конвенціон. смисл, внутр. значення – зміст). Кожному рівню відповідають певні спосіб аналізу (формал., іконогр., іконолог.) та засіб вивчення (практ. досвід, «синтетична інтуїція»). Подальший розвиток І. отримала у працях Я. Бялостоцького, який розумів її як інтерпретац. іконографію; увів поняття «обрамляючі теми» (універс. позаістор. ідеї, мотиви, сюжети як прояви заг.-люд., екзистенц. досвіду). Р. Віттковер виділив 4 рівні значення «візуал.» символу: буквал., літ., перенос., експресивний. Розрізняв 4 ступ. об'єктивності інтерпретації: буквал. значення інтуїтивно доступне усім, літ. осягається через спец. знання, переносне – через поетичне сприйняття та емоц. співпереживання, експресивне – через здатність до творчості. В історії архітектури іконолог. метод застосовував Г. Бандманн, для якого архітектура – носій значення, представленого символіч., алегорич., істор., естет. типами, що відповідають 4 типам люд. свідомості й проявляються в архіт. типології та морфології. Е. Гомбрих подав психол. тлумачення І.; вважав, що для подальшого об'єктив. аналізу й розуміння доступний тільки первіс. зміст, закладений автором. І. – метод діагностування візуал. симптоматики душев. і духов. процесів (Х. Зедльмайр, В. Гофманн); засіб співвідношення та взаємодії візуал. і текстуал. аспектів худож. образотворчості (В. Мітчелл). М. Імдал пропонував І. доповнювати

іконікою.

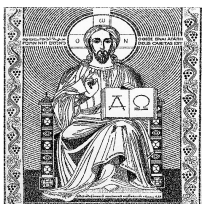
у

релігієзнавстві I. ґрунтується на повеліннях Бога про те, як будувати і влаштовувати тимчас. похідний храм – скинію (біблійна Книга Старого Заповіту – Вихід) і постій. храм в Єрусалимі (Перша Книга Царств); а також на передбаченнях святих пророків, який зовн. вигляд матиме втілений Месія – Син Божий Ісус Христос (Книга псалмів, Псалом 44; Книга пророка Ісаї, розділ 53). Біблійні положення щодо I. розвинули й розширили богослови ранньої Церкви Христової в 1–4 ст. Тертіліян, Татіян, Климент Олександрійський, Афінагор Афінський, Феофіл Антиохійський, Арнобій, Лактанцій, Філон Олександрійський, Іриней Ліонський, Ориген, Євсевій, блаженний Августин. Вагомий внесок у розвиток християн. I. зробив св. Діонісій Ареопagit Новий (т. зв. Псевдо-Діонісій, кін. 5 – поч. 6 ст.) у богослов. трактаті «Ареопагітику», встановивши зв'язок між небес. Божествен. і земною церк. ієрархіями; визначив 9 ангел. чинів у вигляді трьох тріад: серафими, херувими, престולי; володарі, сили, влади; начальства, архангели, ангели; опрацював богослов. положення про небесне світлодавання, відмінне від сонячного («фаворське світло»); визначив сім осн. кольорів для священ. зображень, виділив золотий колір як середовище Божого буття. Подальші корективи у галузі I. зроблені під час виснажливої реліг. боротьби у Візантії, яку називали «іконоборство»: тривала 117 р. (726–843); позначена числен. жертвами серед шанувальників ікон, але врешті визнана всією повнотою Вселен. Церкви небезпеч. єрессю. Іконоборство спонукало богословів-іконологів звернути увагу на святотат. надмірності у процесі шанування ікон, напр., прикришування фарби з ікон у святе причастя або трактування ікон як кумів при хрещенні немовлят і дорослих. Тому з огляду на уроки іконоборства на 7-му Вселен. соборі у Нікеї 787 суворо визначено, що іконам «треба віддавати від душі відповідну повагу, а не уклін матеріалові, з якого вони зроблені». За доби середньовіччя богослов. проблеми I. розглядали св. Іван Дамаскин у творі «Sacra Parallela» (бл. 750) та ін. трактатах, Теодор Студит у посланні проти імператора-іконоборця Лева V Вірменина (820). Іконолог. суперечки не стихали і за доби пізнього середньовіччя (11–15 ст.). Роль і значення ікон було зведено до утвердження аскетизму, виключно молитовно-духов. споглядання образів святих персон, вивільнення з маляр. творів навіть натяків на будь-яку світську, особливо тілесну, насолоду. Чимало «Слів» (проповідей) на тему вилучення з ікон будь-яких слідів гедонізму висловлював аскет Симеон Новий Богослов, який вважав, що усі християни (не тільки ченці) повинні жити як аскети, щоб мати вічну насолоду в небес. Царстві. Розвиток ідеології аскетизму в I. припадає на останні 200 р. існування Візант. імперії (серед. 13 – серед. 15 ст.), коли пров. місце в суспільстві й Церкві зайняв рух ісихастів (відчуженців, духов. мовчальників) – проповідників містико-аскетич. вчення для найповнішого ступ. Богопізнання. Теоретиками ісихазму виступають Григорій Синаїт, Григорій Палама та Микола Кавасила (14 ст.). У 14–15 ст. ісихазм – офіц. ідеологія Візант. імперії. Під впливом проповідей, трактатів ісихастів, їхньої полеміки з

латинцями, прихильниками християн. гуманізму Варлаамом і Акиндином, усі святі на іконах цієї доби, образи Ісуса Христа, Богородиці, апостолів і пророків змальовані як аскети. У малярстві ісихастів переважають темно-коричневі лики святих, площинність, зворот. характер перспективи, лінійні складки одягу, геометризмов. умовні зображення природи, гір, будівель тощо.

Іконолог. погляди ієрархів і ченців в Україні після офіц. хрещення 988 наявні у багатьох авторів, зокрема у митрополита Іларіона в «Слові про Закон і Благодать» (бл. 1022), Ізборнику Святослава (1076), окремих сюжетах «Повісті минулих літ» Нестора Літописця. Більш системні й детал. іконолог. погляди періоду Київ. Русі зустрічаються в кількох оповіданнях «Києво-Печерського патерика» (13 ст.), зокрема про первісні ікони в Успен. соборі, прибуття до Києва іконописців із Царгорода, у житті ікономаляра Алімпія. Прихильниками візант. аскетич. ісихазму були окремі київ. митрополити неукр. походження, напр., Феогност, Кипріяні і Григорій Цамблаки, а також наші ченці, які відвідували Афони (зокрема Іван Вишенський). Проте ісихазм і надмірна аскеза не були популярні в Україні. У «Подорожі антиохійського патріарха Макарія в Росію в половині 17 ст.» П. Алепського (бл. 1650) та «Мандрах по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» В. Григоровича-Барського знаходимо цікаві зіставлення греко-балкан. і рос. І. з українською – на користь останньої. Ці й багато ін. авторів вбачають укр. богослов. вчення про ікони більш відповід. духові й літері Святого Письма і Священного Передання, ніж іконолог. погляди, засн. на надмір. аскетизмі, ісихазмі й деформації на іконах краси видимого світу. Прихильність до нац. укр. положень І. знаходимо у «Щоденнику» Т. Шевченка (запис за 27 вересня 1857).

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. L. Brehier. La Querelle des Images. Paris, 1904;
2. N. Martin. A History of the Iconoclastic Controversy. London, 1930;
3. M. Anastos. Iconoclasm and Imperial Rule: 717–842. Athens, 1966;
4. J. Bialostocki. Dictionary of the History of Ideas. New York, 1973. Vol. 2;
5. Туркало Я. Нарис історії Вселенських соборів. Нью-Гейвен; Брюссель, 1974;
6. W. J. T. Mitchell. Iconology: Image, Text, Ideology. Chicago, 1986;

7. Гомбрих Е. Х. О задачах и границах иконологии [1972] // Сов. искусствознание. Москва, 1989. Вып. 25;
8. Рубцов Н. Н. Иконология: история, теория, практика. Москва, 1990;
9. Дамаскин И. Три защитительных слова против порицающих святые иконы или изображения. Москва, 1993;
10. Le Sante Icone. Firenze, 1994;
11. Языкова И. Богословие иконы. Москва, 1995;
12. Успенский Л. Богословие иконы Православной Церкви. Москва, 1996;
13. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони. Л., 2002;
14. Степовик Д. Иконологія й іконографія. Ів.-Ф., 2003;
15. 2004;
16. 2010;
17. Його ж. Мистецтво ікони: Рим, Візантія, Україна. К., 2008.

Бібліографічний опис:

Іконологія / Д. В. Степовик// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-13035>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).